

JEAN-CHRISTOPHE FICHOU

Hogyan lesz egy elfoglaltságból szakma?

*A világítótorony-őrök képzése Franciaországban
(1839–1960)*

A tengerpartokon álló jelzőberendezések felügyeletével megbízott emberek munkáját a 19. század óta számos riport, regény, majd film örökítette meg. A világítótorony-őrök ezekben egyre inkább úgy tűnnek fel, mint akik „virrasztva őrzik a végtelent”: olyan modern világi szerzetesek, akik nem engedik kialudni a tengeri főútvonalak tüzeit. Mesterségük általános mibenlétét leginkább talán ez a szimbolikus kép írja le, de mindjárt hozzá kell tennünk: a rendelkezésünkre álló adatok annyira szórványosak és elenyészőek, hogy nehezen tudnánk pontosabb képet alkotni róla. Fordítva pedig könnyen találkozhatunk azzal a véleménynel: ha valaki megkérdőjelezi ezeknek az embereknek a bátorságát, feladatuk értelmét és szerepük nagyszerűségét, a leghitványabb képrombolók közé tartozik. Manapság nem divat hosszú, közömbös virrasztásként vagy unalomba fulladó monoton életként felfogni feladatukat. Mégis, a ránk maradt levelek, feljegyzések, körrendeletek tömege kétségtelenül tanúsítja, hogy ez a hivatás nem nagyon fejtett ki vonzerőt, s hogy a világítótornyok és jelzőberendezések tervező mérnökei csak ügyel-bajjal tudtak megfelelő munkásokat toborozni. Az épületek karbantartásával és a tűz felügyeletével megbízott legkorábbi munkások – legalábbis az első világháborúig – semmiféle képzésben nem részesültek, s feladatukat pusztán elfoglaltságnak tekintették, nem pedig szakmának. A mérnökök legfőbb gondja több mint egy évszázadon át a rátermett személyzet felkutatása és – főleg – megtartása volt. Az is megállapítható, hogy az őrök, bár tagadhatatlanul a tengerészvilághoz tartoztak, létszámuknál fog-

A szerző a földrajz- és történelemtudományok doktora, írása a *Techniques et Culture* 2005/45. (*Apprendre la mer*) számában jelent meg. (© Techniques et Culture) A teljes francia szöveg elérhető az interneten: <http://tc.revues.org/1511>.

va a periférián maradtak: számuk csak 1900 táján érte el a hatszáz főt. Végül, ami még meglepőbb: megfigyelhető, hogy a világítótorny-örök testülete igen erősen és igen hamar elnőiesedett. Egyik vonás jobban ellentmond a legendának, mint a másik!

A világítótorny-szolgálat és az örök

Az 1792. szeptember 15-i törvény a világítótornyok és jelzőberendezések felügyeletét a tengerészeti minisztérium alá rendeli. Ettől kezdve tehát meg kell találni a francia tengerpartokon létesített és még létesítendő, mintegy kéttucatnyi tűz ébrentartásának és táplálásának leghatékonyabb módját. Korábban a király ezeket egy vállalkozóra, Pierre Tourtille-Sangrainre bízta – miután az ő utcai lámpáit telepítette a jelentősebb világítótornyokba –, hogy kezelje és ellássa a létesítményeket, s ő foglalkozott a kisebb javításokkal, majd a helyi tengeri igazgatóság engedélyének megszerzését követően az örök kinevezésével is. 1793-ban a Francia Köztársaság továbbra is megtartja ezt a jól bevált szervezeti felépítést: az új építmények létesítését magának tartja fenn, míg a tüzelőanyag beszerzését és a világítóberendezés kezelésére is alkalmas személyzet megválasztását egy magántársaság intézi. Az 1779-es bérleti szerződés egészen 1797-ig érvényben marad, jóllehet ebben a korszakban minden más területen gyökeres politikai változások következnek be Franciaországban. Következésképpen alvállalkozói szerződéseket kötnek a tüzelőanyagot biztosító cégekkel, hogy ők gondoskodjanak az örök toborzásáról is. 1839. július elsejétől bevezetik a La Manche-szatorna világítótornyainak vegyes ellátását, és ezzel megváltozik az eddigi szervezeti felépítés. Innentől fogva a nyertes pályázók az út- és hidépítési hivatal mérnökeinek engedik át az örök végleges kiválasztását. A köztisztviselők közbeiktatásának egyrészt az a magyarázata, hogy megcsappant a magánvállalkozókba vetett bizalom, másrészt hogy a világítótorny-bizottság és -szolgálat magának igényelte a partok megvilágításával járó feladatkör és felelősség teljességét. Ez a fajta bizalmatlanság egyébként nem új jelenség, hiszen maga August Fresnel is arról beszél már 1823-ban, hogy bár könnyelmű dolog ezt a feladatkört magánvállalkozóra bízni, de szerinte

[...] nemcsak a lencsével ellátott világítótornyok, hanem a többiek esetében is sokkal elővigyázatosabb lenne, ha irányításukat nem valamely vállalkozó végezné, akinek érdekei szemben állnak a hajózás érdekeivel, és akinek az üzleti haszon növelésére irányuló törekvése vagy az alkalmazottak felügyeletetkor tanúsított, akár csak a legkisebb hanyagsága is végzetes hatással lehet a hajózók számára. (1870: 86)

Ezt a kedvezőtlen véleményt a tengerészek panaszai is megerősítik, akik sérelmezik a túl gyenge, a későn meggyújtott vagy rosszul táplált fényeket. Nem szabad elfelejtenünk, hogy a vállalkozók csak az öröknek juttatott bérek alacsony tartásával tudják növelni az

üzleti hasznot, ennél fogva nem könnyű buzgó munkásokat találni a gyakran kietlen helyeken épült világítótornyok üzemeltetésére. Royan tervezőmérnöke például meglepve állapítja meg, hogy a La Courbe első világítótornyához szerződötett két ór „igen intelligens és hozzáértő”, holott maga az épület „mondhatni a sivatagban épült, [...] két, szinte lakatlan település között, és határozottan követelte két alkalmazott felvételét erre a szolgálatra, főként a szigorúbb évszak hat hónapjának idejére”.¹

Léonor Fresnel,² a világítótornyok és jelzőfények szolgálatának igazgatója, hogy javítsa az őrk szolgáltatásait, 1835-ben megszövegezi a lencsékkel ellátott világítótornyok alkalmazottai számára az első instrukciókat. Harminc oldalon – amelyeket az öröknek fejből kell tudniuk – részletesen összefoglalja az optikai, a megvilágító és forgató készülékek működését, majd lépésről lépésre kifejti a műveletsort, a tűz meggyújtásától annak táplálásáig, majd kioltásáig. Az őrk szakmai magatartásának legapróbb részleteit is írásba foglalja úgy, hogy percről percre, óráról órára, napról napra halad:

- 68. Mindennap le kell porolni a készülék lencséit és tükréit...
 - 69. Ha a lencsék vagy a tükrök valamelyik részére olajfolt kerül, spirituszba (etilalkoholba) mártott ronggyal azonnal le kell tisztítani...
 - 70. Az üvegek teljes felületét kéthavonta le kell mosni spiritusszal...
 - 71. Ugyanezeket a tárgyakat hat hónaponként fényesre kell polírozni...
 - 75. A lámpa üvegeit folyamatosan makulátlanul tisztán kell tartani...
- (Fresnel, 1836)

Eszerint a legkisebb szabad időt is hasznosan kell eltölteni. Az őrk egy percre sem pihenhet, s állandóan foglalkoztatja – ha nem a kezét, legalább a szellemét. Nem engedheti át magát esetleges bűnös hajlamainak sem. Tudnunk kell azonban, hogy maguk az érdekeltek kevésbé osztották a tökéletességnek ezt az utilitarista keresését és a hivatalhoz való hűséget. Léonor Fresnel 1842 októberében kénytelen kiegészíteni instrukcióit egy technikai feljegyzéssel, amely bemutatja az alkalmazott berendezéseket, a használatukra vonatkozó előírásokat és a szolgálati köteleességeket, hogy elejét vegye „a tudatlanságból, hanyagságból vagy rosszakaratból fakadó zavarok főbb okainak”.³ Gondolhatjuk hát, hogy a szolgálatban lévő őrk nem a legjobb akarral végezték munkájukat!

1 Charente-Maritime Megyei Levéltár (AD), S 4577, Royan, 1830. december 4., Paraud kormányos.

2 Léonor Fresnel (1790–1869) August öccse. Az út- és hídépítési hivatal mérnöke, sokkal kevésbé ismerik, mint dicső bátyját, mindazonáltal óriási szerepet játszik a világítótorny-szolgalat megszervezésében. 1827 júliusában, néhány héttel testvére halála előtt követi bátyját a világítótorny-bizottságban, és itt is marad egészen 1845-ig, amikor is Léonce Reynaud-nak adja át az irányítást.

3 10. számú körrendelet. *Instruction générale sur l'organisation et la surveillance du service de l'éclairage*, Párizs, 1842. október 25.

A haszonbérbeadás vége és a közvetlen irányítás: tisztviselőőrök

Mindenesetre az August Fresnel által kifejlesztett lépcsőzetes felületű lencsére épülő optikai berendezések – ezek a törékeny készülékek – egyre sokasodnak, irányítóiknak és karbantartóiknak hosszas képzésben kell részt venniük – ezt a képzést pedig a magánvállalkozók nem tudják biztosítani. A helyzet nem tartható fenn sokáig, különösen hogy a La Manche partjain 1839-ben megszervezett vegyes szolgálat tökéletesen kielégítő. A tapasztalat azt mutatja, hogy az irányításnak ezt a módját előnyben kell részesíteni a korábbi szervezethez képest, és az út- és hídépítési hivatal általános tanácsának véleményét követve Vivien védelmi miniszter úgy dönt, hogy 1849. január 1-jétől ez legyen az általános valamennyi tengerparton. Két pályázó vállalkozás 1839-ben ismét elnyeri ugyan a piacot, ám az örök kiválasztásáért vagy visszahívásáért többé már nem ők felelősek, mert azok a közigazgatás alkalmazottai lesznek, a hivatal nevezi ki őket, és kizárólag a helyi mérnökök⁴ felügyelik őket, akik viszont a prefektúra alá tartoznak. A vállalkozó korábbi feladatai közül csak a tüzelőanyag szállítása marad meg. A világítótornyok állami kezelésbe vétele lényegében azt jelenti, hogy a központ maga gondoskodik a terület valamennyi világítótornyának ellátásáról a világításhoz szükséges műszerekkel.⁵

Az 1848. november 20-i körrendelet közzéteszi az új elveket,⁶ 1853. augusztus 16-án pedig császári dekrétum teszi hivatalossá a helyzetet. Az új rendszer már nem engedi meg a vállalkozóknak, hogy maguk válasszák meg az öröket és irányítsák azok pályáját. Kezdetben még minden hivatalban lévő őr megtartja állását, míg meg nem jelenik „az út- és hídépítési hivatal beosztottainak szervezetét” szabályozó törvény. Ez a törvény az egész közmunkaügy általános újrászervezésének széles körű törekvésébe illeszkedik, s akkor jelenik meg, amikor a Második Császárság nagyszabású középítkezésekbe kezd. Nem csak a világítótorny-őröket érinti, a pontonhidak kezelői, a zsilipőrök, útkaparók szintén szerepelnek az adminisztratív előírások szövegeiben. A vezetőknek emelt szintű állami vizsgát kell tenniük, mivel a feladatok megoldásához ismerüniük kell a logaritmust és a trigonometrikus táblázatokat is.⁷ Az 1854. július 15-i császári dekrétum a kereskedelmi tengeri kikötők felügyelete alá rendelt kikötői tiszteket és révpáncsnokokat is úgy

4 AD Ille-et-Vilaine, 4 S 41, Saint-Malo, Noires jelzőfénye.

5 AD Finistère, 4 S 280; szabályozás.

6 AN F14/20847; munkaügyi minisztérium, 1848. november 20-i körrendelet: „...a közigazgatás meglehetősen nagy értékű anyagot és felszerelést bíz az örök gondjaira és becsületére, s ami ennél is súlyosabb, olyan szolgálatot, amely a hajózás és az emberiség legmagasabb érdekeit érinti. Igaz, fenntartja magának a szorgos felügyelet gyakorlását, a vagyonkezelés ellenőrzését, a szolgálat során előadódó szabálysértések megakadályozását, a lehető legnagyobb szigorral bünteti a családokat, s tudja, hogy számíthat a mérnökök éberségére, de mivel a hanyagság [...] jövátéhetetlen következményekkel járna, ezért a szóban forgó pozíciókat bizalmi állásnak kell tekinteni, és csak olyan megbízható emberek hívhatók meg rájuk, akik minden tekintetben méltónak találtatnak elfoglalásukra...”

7 1847. július 7-i körrendelet, Paris, Legrand államtitkárhelyettes.

szervezi meg, hogy közvetlenül az út- és hídépítési hivatal mérnökei alá rendeli őket, nem pedig – ahogy idáig – a tengerészeti mérnökök alá (Binot & Binot, 1989: 135).

Innentől kezdve a tengerparti kerületekben működő általános mérnököket egy vizsga már feljogosítja arra, hogy megállapítsák az állásra jelentkezők képességét. Az eredményt a főmérnök hagyja jóvá, majd bemutatják a prefektusnak, aki végül kinevezi az állami tisztviselői rangot viselő öröket. A dekrétum módszeresen hét osztályba sorolja a tisztviselőket, és meghatározza díjazásukat is.

30. cikkely. A világitótornyok és jelzőfények szolgálatát ellátó személyzet világitótorny-parancsnokokból és örökből áll.

– A világitótorny-parancsnokok fizetését 900 frankban állapítjuk meg.

– Az örök hat osztályba sorolandók; évi fizetésüket a következőképpen állapítjuk meg:

1. osztály: 750 frank

2. osztály: 675 frank

3. osztály: 600 frank

4. osztály: 525 frank

5. osztály: 450 frank

6. osztály: 375 frank.

32. cikkely: A világitótorny-parancsnokokat és -öröket a főmérnök javaslatára a prefektus nevezi ki.

Végül megállapítja a testületbe lépés feltételeit és a lajstromozott hibák miatt kiszabható büntetéseket. Az, hogy ezekre a posztokra állami alkalmazottakat neveznek ki, azzal az előnnyel jár, hogy számítani lehet a tüzeket lelkiismeretesen tápláló örökre.

Ezek a hivatalnokok már nem voltak kitéve a kísértésnek – mint a régi vállalkozói rendszerben –, hogy valamely nyerészkedő érdekeit szolgálva csökkentsék az olajfogyasztást, néhányan közülük mégis elkövethetik ezt a szabálysértést, mivel az alacsony lángot sokkal könnyebb kezelni, mint azt, amely minden szükséges tápanyagot megkapott.⁸

Az út- és hídépítési hivatal vezetőit arra szólítja fel, hogy éjszakaiként razziaszerűen ellenőrizzék a tűz állapotát és az örök viselkedését. E látogatások alkalmával, miután lefolytatták a vizsgálatot, a mérnökök megszabadulnak a feladatra – főként megrögzött iszákoságuk miatt – alkalmatlannak bizonyuló öröktől, ám az ilyen felmondás ritka, és az 1848 előtti helyzet alig változik: legtöbbször a vállalkozások alkalmazottai lépnek át a hivatalnoki testületbe. A levéltárak mindenestre nem szólnak az örök testületének nagyszabású újraszervezéséről. A néhány fellelhető dokumentum csak a zavaró személyektől való megválásról ad hírt. Charente-ban egyedül Baleines őre, Jacques Baudry távozik; tőle La Rochelle mérnöke akar megválni, mivel „már koros és beteg, s ennél fogva nem folytathatja

⁸ AD Vendée, S 837.

tovább ezt a szolgálatot”.⁹ Ekkor a nyugdíjba küldött őr már betöltötte a 70. évét. Finistère-ben és Morbihanban ugyanakkor sokkal gyakoribbak a felmondásos esetek. Aki ezentúl is posztján marad, annak kvalifikált, „szakmai lelkiismerettől” vezérelt állami hivatalnokká kell válnia.

1860 után jelentős mértékben megnövekszik a betöltetlen és főleg az újonnan kreált állások száma, olyannyira, hogy a mérnökök nagy igyekezettel látnak új örök felkutatásához. Ez fontos feladat, már csak azért is, mivel egyre többen jelentkeznek az új állásokra – a hivatalnoki pozíció nagy népszerűségnek örvend. A jelentkezők származását vizsgálva azonban megállapítható, hogy többségük igen alacsonyan képzett tengeri halász, aki csak ritkán felel meg a tengerészeti szolgálat igényeinek. Az 1848. november 20-i körrendelet kiköti, hogy az öröknek tudniuk kell olvasni és írni, ismerniük kell a számtan alapjait és nem lehetnek idősebbek 45 évesnél.¹⁰ Egyébként az általános mérnök véleménye dönti el a kérdést, ahogy a Pairier által Royan kerületben levezetett vizsgálat adatai is bizonyítják, amikor egy bizonyos Bauchaire-nak a helyére keresnek embert, mert Bauchaire-t, aki Cordouan őrre volt, 1854. február 10-én felügyelői határozat bocsátotta el állásából „rossz magaviselet és gyakori ivászat” miatt. A felvételi eredmény 1854 áprilisában érkezik Bordeaux-ba; négy jelölt kelti fel a figyelmüket:

Egy bizonyos Cruon François, aki sópárló munkás és az egyik őr apja, kevés intelligenciát árul el. Egy bizonyos Erable, 27 éves kovács, meggyőzőbb hatást tesz, de úgy tűnik, hogy több agyvérzésen is átesett, s ettől közel került az epilepsziához. Egy bizonyos Nouet, 39 éves kőfaragó, a korábbi őrparancsnoknak, Burgaud-nak a veje, s ez a rokonság minden bizonnyal előnyére szolgál. Egyébként népes családja van, és a róla szerzett információk igen kedvezőek, de van egy súlyos hiányossága: nem tud írni. A negyedik, egy bizonyos Chateau, 34 éves ácsmester, aki közel tíz éven át szolgált a tengerészeti tüzérségnél mint őrmeester. Erről a jelöltről is igen kedvezőek az információk. Szelíd, szorgalmas munkás, három éve másodszor nősült, két gyermeke van. Az elmondottak alapján azt gondoljuk, hogy Chateau-t kell előnyben részesíteniünk.

Ahogy az általános mérnök javasolja, a választás – mint az esetek többségében – olyan jelöltre esik, aki hosszú időn át szolgált a hadseregben. A volt katonákról ugyanis feltételezhető, hogy pontosak, engedelmesek és fegyelmezettek, s emiatt egészen a második világháborúig előnyt élveznek.¹¹

Mindazonáltal ez a hivatal egyáltalán nem produkál olyan hőst, mint amilyeneket a 19. század végi romantika színezt ki magának. Az éjszaka őrének papi szolgálatáról, a bajba jutott hajósok kalauzáról szóló látomás képzeletbelinek bizonyul a szigorú

⁹ AD Charente-Maritime, S 3951, La Rochelle, 1853. október 4., Marchegay mérnök.

¹⁰ Az 1853-as dekrétum 40 évre szállítja le a korhatárt.

¹¹ AD Finistère, 4 S 280.

valóságához képest, amelyet sokkal inkább az unalom és a magány tölt ki. Ebből érthető az is, miért kell oly sok őr megfegyvelmezni, sőt néha akár elbocsátani is. Ne áltassuk magunkat: szerencsétlenségük kerületenként és koronként változó elnevezésű oka a mértéktelenség, az ittasság, a részegesség, az alkoholizmus vagy az italozás.¹² A személyes levelek mind azt bizonyítják, hogy ez a feladat nem tart számot túl nagy érdeklődésre, hacsak nem a hónap végén kapott soványka fizetés és a még vékonyabb állami nyugdíj miatt. Ugyanakkor számunkra csak a megrovásokról, lefokozásokról, büntetésekről és elbocsátásokról szóló dossziék maradtak fenn, s azok az őrök, akik problémamentesen teljesítik feladatukat, úgy hagyják el hivatalukat, hogy csak egy oldal marad utánuk a törzskönyvekben, mindenfajta megbélyegző megjegyzés nélkül. Kiemelhetünk több kitűnő csapatot is, például Baleines-ben három őr: Ulysse Bernard, Moïse Bernard és François Mercier-Pajot minden problémától mentesen lakik együtt 1882 és 1906 között.¹³ Ez a fajta összetartás valamennyi kerületben megtalálható.

Őrnek lenni: puszta elfoglaltság

A világtótorony-őrök 1957-ben kiadott kézikönyvének (*Les devoirs du Service*) 7. fejezetében azt olvassuk, hogy ez a mesterség kevesebb munkát követel, „mint a többi, ugyanakkor sokkal több kötöttséggel jár”. Néhány oldallal később visszatér a téma:

A biztonságra ügyelni nem valami látványos tevékenység. Folyamatos virrasztást követel, rendszeres munkát, odafigyelést minden apró részletre, egyszóval szakmai lelkiismeretet. Amikor pedig elértük célunkat, nem történik semmi, csak éppen megelőztük a balesetet. A biztonság munkásainak legfőbb jutalma a jól végzett munka öröme.

Mégis, mennyi intellektus, tanács, szemrehányás vagy korholás hangzik el, amíg eljutnak ehhez a hivatásbeli eszményhez! Köztisztviselővé válásuk 1839-es kezdetéhez¹⁴ képest nem kevesebb, mint száz év telik el, amíg sikerül elérni, hogy az őrök saját világtótornyukkal és csak azzal foglalkozzanak. Mind ez ideig rendszeresen éri őket a panasz a hivatalukkal járó kötelezettségek mellett folytatott egyéb tevékenységek miatt. Nem ritka az olyan eset, amikor a szolgálatban lévő tisztviselő kocsmapult pénztára mögött ül, mások szobafestőként, lakatosként vagy éppen tanítóként tevékenykednek... (Fichou 2002: 54sk.)

A híres 1853-as törvény gyakorlatilag semmit sem módosít az eljárásmodon, csak megerősíti a korábbi szabályozást, amely rend-

12 Kivételt képez Charente-maritime, ahol sokkal komolyabbak és elhivatottabbak az őrök, mint a többi meglátogatott kerületben.

13 AD Charente-Maritime, S 3951.

14 AD Finistère, 4S 280, A Szolgálat új rendjének szabályozása, Paris, 1839. június 25.

szeresen előnyben részesíti a tengeri flottában vagy szárazföldi hadseregben kiszolgált katonák alkalmazását:

33. cikkely: *A felvételnél előnyben részesítjük a tengeri vagy szárazföldi hadseregben kiszolgált katonákat. Aki világitótorony-parancsnok vagy -őr akar lenni, az*

1. legyen francia, legalább 21 és legföljebb 40 éves;
2. mentes minden olyan betegségtől, amely akadályozná a tevékeny napi munkát;
3. rendelkezzen erkölcsi bizonyítvánnyal;
4. tudjon olvasni és írni, ismerje a számtan alapvető elemeit.¹⁵

Meglepő, hogy viszonylag magas (21 év) volt az alsó korhatár, tekintettel arra, hogy ugyanez az út- és hidépítési hivatal másodlagos alkalmazottainak szervezetéről szóló 1853. augusztusi törvény minden más szolgálathoz a 18 éves alsó korhatárt írja elő. Az 1878. január 31-i rendelet aztán még ezt a korhatárt is tovább csökkenti 16 évre, miközben az 1893-as szabályozás a világitótorony-őr-jelöltek felvételi feltételéül a 25. év betöltését szabja meg. A hivatal fontosnak tűnik, szó sem lehet forrófejű ifjak verbuválásáról. Úgy gondolják, hogy a 25. év után benyújtott kérelem komoly biztosíték arra nézve, hogy a jelölt kellően motivált. A mérnökök így joggal remélhetik, hogy visszaszoríthatják a pálya kezdetén foganatosított gyors elbocsátások számát, és számíthatnak az érettebb és biztosabb, gyakran már házas vagy legalábbis házasulandó alkalmazottakra. Felelős posztot nem bíznak túl fiatal jelentkezőre.

A hivatalos utasítások azonban kétségekívül sötétebb valóságot takarnak, legalábbis az 1880-as évekig: a jelentkezők „szinte kivétel nélkül a halászatba befáradt tengerészek, akik nyugodtabb életre vágyanak, s akik közül csak kevesen vannak felvértezve azokkal az ismeretekkel és azzal az energiával, amely az őrparancsnoki álláshoz szükséges”.¹⁶ Côtes-du-Nord megyében akkora nehézségekkel jár a munkások szerződtetése, hogy Saint-Brieuc mérnökei elhatározzák, éves versenyvizsgát vezetnek be a helyzet javítása érdekében.

*A világitótorony-őrök ebben a megyében egyrészt azok közül a tengerészek közül kerülnek ki, akiknek elégük van a fáradságos kenyérkeresetből, amit az Izlandon vagy az Újvilágban való halászat jelent, másrészt azok közül a hadiflottánál kiszolgált tengerészek közül, akik felismerték, hogy nincs jövőjük a haditengerészetnél. Mindebből az következik, hogy őrünk nem az elitből valók.*¹⁷

15 Az örök munkájának szabályozása, Paris, 1853. augusztus 17. Az 1860-as szabályozás még hozzáteszi, hogy ezeket az öröket az út- és hidépítési hivatal mérnökei és vezetői felügyelik. Nem téveszthették szem elől, mennyire függnek feletteseiktől.

16 AN F14 19986, Côtes-du-Nord. Paris, 1886. december 18-án Bourdelles mérnök a helyetteséhez.

17 AD Côtes d'Armor 11 S 3, Saint Brieuc, 1887. december 15-én Thiébaud főmérnök.

A versenyvizsgát 1887 februárjában szervezik meg; a jelölteknek először számtani és helyesírási ismereteikről kell számot adniuk, majd egy vagy két hónapot egy tengeri létesítményben töltenek, amikor is alkalom nyílik erkölcsi hozzáállásuk, intelligenciájuk, munkabírásuk és képességeik felbecsülésére.

*Ezt az eljárást elsősorban bizonyos Le Dù és Le Trocquer urakra alkalmaztuk, akik a legsikeresebbnek tűntek a régiek közül, ezért megérdemelték, hogy előre vegyük őket a rangsorban. A vizsgálat folyamán azonban kiderült, hogy Le Trocquer-nak nem ízlik ez a mesterség, másrészt megbizonyosodtunk arról, hogy Le Dù részeges, méltatlan arra, hogy jelzőfényt bízunk rá.*¹⁸

A korabeli hierarchia véleményével ellentétben az örök nem voltak teljesen írástudatlan hivatalnokok. A tengerparti társadalomban, ahol születtek és nevelkedtek, nem ők voltak a legképzetlenebbek, hiszen olyan fiatal halászokkal éltek együtt, akik – legalábbis a III. Köztársaság kezdetéig – sem olvasni, sem írni nem tudtak. Az arra járó utazók és a tengerparti közösségek helyi vezetői nyomorúságos és szennyes világról számolnak be, ahol a szülőknek nem gyermekeik nevelése a legfőbb gondjuk.¹⁹ Ilyen körülmények között Bretagne-ban igen nehéz olyan jelölteket találni, akik rendelkeznek a világítótorony-szolgálatba való belépéshez szükséges elemi iskolázottsággal.²⁰ A probléma – különösen a szigeteken – néha egyenesen megoldhatatlan. 1858. október 20-án a *Mentor* hajótörést szenved Chaussée de Seinnél, miközben Swansea-ből Nantes felé tart. A sziget lakossága a hajórakományra – a szénre – veti magát. Quimper tengeri kerületének vezetője jelzi ezt Brest főbiztosának, és indítványozza Dufour helyi meghatalmazott visszahívását, mivel nem tudta megakadályozni, hogy a szigetlakók fosztogassanak. Az ő helyére a központ jobb híján egy Louis Guilcher nevű helyi tengerészt javasol, mivel „rendes magaviseletű embernek ismerik [...] Kicsit olvasni és írni is tud.”²¹ Az örök felfogadásakor ugyanezekkel a nehézségekkel találkozni, és egészen 1850-ig charente-i öröket hívnak Ouessantba és Seinbe is, hogy pótolják a hiányt.

Tíz évvel később sem sokkal fejlettebb gondolkodásmód. 1866-ban a világítótorony-szolgálat úgy határoz, hogy repceolaj helyett petróleumot használ a világítótornyok lámpáinak táplálásához. A mérnökök számára ez a tüzelőanyag csak előnyökkel jár: kevésbé költséges, változatlan fogyasztás mellett nagyobb fényt ad, és kisebb

18 Uo., Saint-Brieuc, 1888. január 24.

19 Jó példa erre Île-de Sein, ahol „alig elképzelhetően nyomorúságos viskókban laknak a családok – mármint azokban a ritka pillanatokban, amikor átadhatják magukat a pihenésnek és az álomnak...”, in *La France maritime*, 1853, 4. k. 521.

20 Hoëdic királysága, amelyet 1842-ben Alfred Lallemand mutatott be, szintén beszédes példa lehet, mivel itt az előljáró „az egyetlen írástudó a szigeten, ahol egyébként a polgári állam hivatalos tisztviselője, és a tengerészek érdekképviseletét is ellátja”, in *Bulletin de la Société Polymatique du Morbihan*, 1930, 26.

21 „L’Île de Sein et les Senans, il y a cent ans”, in *Bulletin de la Société Archéologique du Finistère*, 86. kötet, 1960, 85–90.

lánggal ég. Van azonban egy hátránya is: jobban füstöl, „s ha a légáramlat túlzottan nagy vagy kicsi, sokkal nagyobb gondosságot igényel a tűz kezelése” (Reynaud 1864: 137). Ennélfogva bizonyos, hogy az örök kézzel-lábbal tiltakoznak majd, hogy bevezessék az újítást, ami miatt változtatniuk kell szokásaikon, el kell olvasniuk és meg kell érteniük egy műszaki kézikönyvet, s a láng mellett is hűségesebben kell jelen lenniük. Ezt bizonyítja Louis Florent felügyelő példája, aki a világítótorony-őrség központi szolgálatához tartozik, s akit tengeri szolgálathoz vezényelnek azért, hogy üzembe állítsa ezeket az új tüzelőanyaggal táplált készülékeket, és kiképezze az öröket a könnyebben kezelhető olaj használatára. 1866-ban, amikor Ille-et-Vilaine megyében teljesít szolgálatot, írásban panaszolja parancsnokának, „mennyi rosszakarat van az örökben, akik nem hallgatják meg tanácsait és elszabotálják a feladatokat”, s emiatt a tervezettnél tovább kell mellettük maradnia.²² Hét évvel később, 1873 júniusában Dénécheux és Bertin, akiket a központ az égető-szerkezet átalakításával és az örök továbbképzésével bízott meg, Brestbe érkeznek. Októberben befejezik munkájukat és elégedettnek mutatkoznak az eredménnyel, de aggódva tekintenek „az új szolgálat működése elé”. Az örök ellenkeznek, és nem törik magukat, hogy beálljanak ebbe a számukra rabszolgainak tűnő munkába. Nem akarják megtanulni az új technikát.²³

Erőfeszítések a képzés érdekében?

A tengeri népesség iskoláztatási hiányosságainak orvoslására született intézkedések közül a Ferry-féle törvényt kiegészítendő egész sor vonatkozik kifejezetten a tengerészeti nyilvántartásba felvett tengerészekre. Megemlíthető közülük az 1896. december 24-i intézkedés, amely előírja, hogy iskolai bizonyítványt kell szerezniük, és követniük kell a szabályzatot, ha nyilvántartásban akarnak maradni (Roignant 1992: 63). 1898-ban a közoktatásügyi minisztérium szintén ezt a tendenciát erősíti meg, amikor speciális tananyagot javasol a tengerparti elemi iskolákban.²⁴ „Nemsokára híre-hamva sem lesz az írástudatlanságnak a tengerészek között.”²⁵

Meglehetősen optimista nézet ez, de tagadhatatlan, hogy egyes örök valóban kiválnak a sorból. Ritkán találni ugyan dicséreteket a vizsgált levéltárakban, néha azonban felbukkannak. Hogy pontosak legyünk: a francia partokon 1902-ben működő 600 ór közül ilyen őszintén dicsérő beszéd csak két őrről fogalmazódott meg. Egyikük Hippolyte Salaün, aki 25 éven át szolgált Four világítótoronyában, s

22 Archives Phares et Balises, Saint-Malo.

23 Archives Phares et Balises, Brest, 1873. október 7., Fenoux ideiglenesen kinevezett főmérnök.

24 1898. szeptember 20-i miniszteriális rendelet szól a tengeri térképoltás bevezetéséről a tengerparti elemi iskolákban. Számoltak még a tengeri szakmákhoz tartozó dolgok, különösen is a higiénia és a biztonság elemeinek elsajátításával is.

25 1903-ban Audierne-ben folytatott vizsgálat, idézi Claude Vauclare (1987: 267).

minden évben kiérdemelte felettesei elismerését. 1874-es kinevezésekor az általános mérnök megjegyzi, hogy nehezen találni „nála intelligensebb, tevékenyebb őrt, akinél ennyire szerencsésen egyesülnének a fouri világitótoronyban érvényesülő kivételes körülményekhez illő tulajdonságok”.²⁶ Ez a ritka alkalmazott a harmadik osztályba léphet a rangsorban; aztán pedig mindössze 11 hónapot tölt szolgálatban, amikor 1874 decemberében miniszteri határozat dönt arról, hogy a második osztályba léphet – ez kivételes előrehaladás! –, majd 25 hónappal később, 1877. január elsején elfoglalhatja helyét az első osztályban. Három év alatt végigjárta tehát az egész ranglétrát, míg munkatársai 20–25 évet is várhatnak erre a megbecsülésre. Sőt, mintegy kétévenként prémiumot is kap, holott azt a legjobb esetben is csak ötévente kaphatják meg a legérdemesebbek. Pályafutása megkoronázásaként örünk 1886 januárjában parancsnokká lép elő a világitótorony-őrök között, holott nem olyan tornyot lát el, amely erre a címre érdemesítené:

*Minden szempontból példás [...] Feltűnően intelligens, jó munkás. Mindig kifogástalanul szolgál [...] Kiváló világitótoronyőr-parancsnok. Csak dicséretet érdemel [...] Nagyon intelligens, figyelemre méltó módon látja el feladatait.*²⁷

A világitótorony-szolgalat egész történetében egyedülálló hely ez a dicsőségtáblán. 1899 májusában azonban villámcsapás éri Salaünt, miközben tornya lámpását szereli, s 26 év szolgálat után búcsút kell mondania dicső karrierjének, pedig mindössze 49 éves. Ettől kezdve négy gyermekének nevelésével foglalkozik, s távol tartja őket a világitótoronyoktól: Théodore kapitány lesz Dunkerque kikötőjében, öccse, Louis pedig adófelügyelő Rennes-ben.²⁸ A társadalmi felemelkedés útja ezek szerint elkerülhetetlenül más irányba vezet. Szó sincs róla, hogy a fiak továbbvigyék a fáklyát.

Az ellenkező példák sokkal gyakoribbak, ám meg kell hagyni, hogy a mérnökök mindig is szívesen panaszkodtak alkalmazottaik gyér ismereteire, úgyhogy a dokumentumok olvasása nyomán csak szomorú képet alkothatunk a szakmáról. A ránk maradt levelek arról árulkodnak, hogy szerzőik hadilábon álltak a helyesírással, s feletteseik pesszimista véleménye nem ritkán valóban megalapozott:

*Hiányzik belőle a buzgóság és az ízlés – szüksége lenne a továbbképzésre, de javaslataink ellenére sem szánja rá magát.*²⁹

26 Archives DDE Quimper, személyi akták. Brest, 1874. november 22., Fenoux mérnök.

27 Fenoux személyi okmányai. Véleményezések 1886-ból, 1887-ből, 1889-ből és 1890-ből.

28 Dédunokáitól, Ginette és Lucile Guvader-tól származó információk.

29 Személyi okmánytár, Fenoux fond. Jegyzetek. Brest, 1887. október 28.

*Nevezett Nicolas kissé nehézkesnek és tanulatlannak tűnik, de remélem, hogy ez javulni fog.*³⁰

Az örök többsége, ha már egyszer kinevezték, csak erővel bírható rá, hogy elsajátítsa az új technikai eszközök kezelését vagy megismerje a legfrissebben megjelent szabályokat. Erről az 1868 és 1875 közötti korszak beszél ékesen, amikor a világítótorny-szolgálat elhatározza, hogy a repceolajt nyersolajra cseréli. Meg kell várni az 1880-as éveket, hogy érezhetővé váljék a javulás. Csak ekkortól lehet képzetesebb jelöltek közül válogatni, mivel egyrészt többen jelentkeznek, másrészt pedig a határozottabb nemzeti iskolaprogram már érezteti hatását. A körülmények javuló színvonalának igazi oka azonban a bérek rendezése lesz 1886-ban. Semmi esetre sem szabad azonban túlértékelni a fejlődést, s ehhez elég arra emlékeztetni, hogy ez ugyanaz a korszak, amikor a központ tömegesen kezd segédőröket alkalmazni. Ezek általában a kinevezett örök feleségei vagy lányai, akik ugyanolyan derekasán végzik feladatukat, mint a férfiak, holott a legkisebb képzésben sem részesültek – hacsak nem munka közben.

Egyébként 1867 novemberében az út- és hídépítési hivatal általános irányítása úgy dönt: „mozgókönyvtárat hoz létre a világítótorny-őrök számára”, hogy felébressze a szolgálat igazgatója, Léonce Reynaud által túlságosan is tompának talált szellemüket, és kitöltse magányos óráikat. Ez a döntés egy korábbi kezdeményezés nyomdokaiban jár, amely a skót világítótornyok őrleitől indult ki; náluk az örök intellektuális és szellemi képzése fontos helyet foglalt el a szolgálat irányításával megbízott presbiteriánus mérnökök törekvései között (Sautter 1880: 82). Az igazgatás valóban erősen bátorított az olvasásra, hogy beosztottaik „hasznosan tölthessék szabadidejüket”,³¹ és szolgálatot tegyenek „főleg az elszigetelt helyek őrinek, ahol a jelzőfény kezelésének kézikönyvein túl jóformán nem lehet könyvhöz jutni”.³² A központ 265-tételes katalógust tesz közzé, hogy így tudomást szerezhessenek azokról az ajánlott művekről, amelyek „leginkább valók az örök kezébe”.

A mérnökök elképzelése valóban kiváló, de a megvalósítás túlzottan optimista és túlbecsüli az olvasók igényeit. A felsorolt címek egyáltalán nem felelnek meg az örök kulturális színvonalának és elvárásainak:

E kezdetleges elmék számára, akiknek az olvasás nem lehet és nem is kell hogy több legyen szórakozásnál, [a vezetés] erkölcsi értekezéseket és kémiai kézikönyveket kínált, holott idősebb Alexander Dumas és Jules Verne művei valók nekik: véleményem szerint ők kitüntetett megbecsülést élveznek az örök között. (Le Goff 1899: 421)

30 Uo. Jegyzetek, Brest, 1887. december 28.

31 AN F14 20872. Az örök könyvtára.

32 Archives DDE Vannes, szabályozások. Lorient, 1868. november 16., Jozon mérnök.

1868. január 8-án miniszteri jóváhagyás véglegesíti a döntést, és a szolgálati központ könyveket vásárol, hogy feljavítsa a bizony hiányos készletet. 1869 első hónapjaiban a példányokat az egyes megyékben szolgáló örök számától függően osztják szét: Finistère 160 könyvet kap, Côtes-du-Nord 80-at és Morbihan 60-at.

A könyvtár sok könyvet tartalmazott, az egész repertoárt, amelyet a tengerészet a végtelen foglyainak szórakoztatására szánt, tudományos műveket, úti beszámolókat és nem túl pajzán szerelmi történeteket: Robinson Crusoe, Paul és Virgine, La Fontaine meséi. (Rachilde 1899: 56)

Úgy tűnik azonban, hogy az olvasás iránti lelkesedés csak felületes volt. Számos mű elveszett vagy olvasatlan maradt. A könyvtárat igen hamar elhanyagolták, az olvasás azonban nem szűnt meg végleg. Az 1874. november 27-én hozott miniszteri rendelet nyomán a központi szolgálat az örök kérésére előfizet néhány folyóiratra, köztük a *Journal du Matelot*-ra [Matrózújság], amely a tengerészeti minisztérium támogatásával megjelenő hetilap; ezt Morbihanba küldik Groix, a belle-île-i Poulains és Teignouse világítótornyaiba.³³ Côtes-du-Nord világítótornyainak őreit a *Matelot*-ra [Matróz] fizetik elő. Ezeket az előfizetéseket Allard igazgató hagyja jóvá 1881-ben, majd 1882-ben és a következő években is megújítják.³⁴ Be kell azonban vallanunk: az örök általában nem valami buzgó olvasók, s a helyzet javítására tett erőfeszítések nyilvánvaló kudarcot vallanak.

Az örök iskolája

Az 1848 után szerződtetett örök már valamennyien tudnak írni és olvasni, ám távolról sem tökéletes a tudásuk. A mérnökök számtalanszor megjegyzik – kivált 1880 és 1914 között –, hogy beosztottaik ismeretei mennyire hiányosak. Nem azért, mintha ebben a periódusban romlana a szerződtetettek aránya – ennek, mint már mondtuk, éppen az ellenkezője igaz –, hanem egész egyszerűen azért, mert a szolgálat megköveteli, hogy az örök gondosan vezessék naplójukat és az olajfogyasztásra vonatkozó havi számlakimutatást. A papírmunkához pedig fokozottan szükségesek a számtani és nyelvtani ismeretek, ezért aztán jobban kitűnnek az örök hiányosságai. A két világháború között azonban megváltozik a helyzet. Ahhoz, hogy jól képzett testület álljon rendelkezésre, egyszerűen a brit iskolamintát

33 AD Ille-et-Vilaine, 4 S 33, szabályozás és felszerelés, Paris, 1881. január 15. Allard igazgató.

34 Archives DDE Vannes, könyvtár és előfizetések.

kellett követni.³⁵ Ilyen értelmű intézkedést első ízben 1930-ban hozott a munkaügyi minisztérium: rendeletben rögzítette azokat a szakirányú technikai alkalmassági vizsgákat, amelyeket le kell tenniük a jelölteknek. Végre szakmunkaként értékelik az örök munkáját. A törvényszöveg két kategóriába sorolja az örököt: az elsőbe azok tartoznak, akiknek „a posztján nincsenek mechanikai vagy elektromos műszerek, ezért számukra elégségesek az elemi iskolai bizonyítvánnyal igazolt ismeretek”, a második kategóriába pedig azok, „akiknek a világítótornyokban mechanikai vagy elektromos berendezés is van. A jelölteknek Diesel-üzemű vagy benzinnel hajtott motort kell működtetniük és karbantartaniuk, ismerniük kell az elektromosság és a villamosság alapjait, hogy képesek legyenek az egyszerűbb meghibásodások javítására.”³⁶ Az örjelölteknek vagy a segédeknek a legkeményebb világítótornyokban kell helyettesítést vállalniuk, általában a nyílt tengeren. Egy év tapasztalatszerzés után vizsgát kell tenniük. A jelöltnak tudnia kell úszni és evezni is, mielőtt jelentkezik a hat vizsgaközpont – Párizs, Dunkerque, Cherbourg, Brest, La Rochelle vagy Toulon – valamelyikében. 1934-ben elkészülnek az örök számára létesítendő iskola első tervei, Franciaország legfontosabb jelzőberendezés-központjának, a bresti központ épületeinek kibővítésével.³⁷ Az ezt követő években különös nyomatékot kap a szakma hivatássá válása, főként a testületté szervezésről szóló rendelet 1938-ban történő megjelenésével. A parancsnokokat ettől kezdve „azok közül a munkások közül választják, akik alkalmasak az irányításra, jártasak a szerelői munkában, valamint az elektromos vagy villamossági berendezések használatában”.³⁸ A kormányzat tehát eltér a hagyományos modelltől, amelynek lényege volt, hogy tengerészekbe és tengeri tapasztalattal rendelkező munkásokba vetette minden bizalmát.

A második világháború után tovább erősödik az alkalmazottak képzésének igénye. 1950-ben hivatalosan kettéválasztják az örök testületét.³⁹ Az egyik csoportba azok az örök tartoznak, akik petróleummal táplált jelzőfényekkel vagy egyszerű elektromos berendezéssel dolgoznak – őket továbbra is világítótorony-öröknek nevezik. A másik csoportba tartozó alkalmazottak komplex elektromos vilá-

35 Megjegyzendő, hogy Franciaországban megyénként folyt a munkások felvétele. Paradox helyzet: a világítótorony-szolgálat központosított intézménye soha nem disponál közvetlenül örököt, egy-két kivételt leszámítva. A párizsi irányítás nem igyekszik követni az angolszász mintát, amely már igen korán ügyel a felvettek képzésére, és iskolát létesít Blackwallban, ahol is az ifjú növendékeket megtanítják mesterségük minden fortélyára. Ezt az iskolát később átköltöztetik Harwichba, ahol az újoncok már fiatalon (huszonévesen) a *supernumerary assistant keeper* (SAK) minősítéssel végeznek, majd *assistant keeperek* (AK) lesznek, végül pedig pályafutásuk a *principal keeper* (PK) címmel ér célhoz, miután megismerték Anglia legtöbb intézményét és szervezett képzésben vettek részt. Vö. Tony Parker (1986).

36 1931. november 30-i rendelet, Maurice Deligne közmunkaügyi miniszter.

37 AD Finistère, 4 S 131, az örök iskolájának építése.

38 1938. december 16-i rendelet és 1940. január 4-i határozat, utóbbi előbbinek az alkalmazási feltételeit rögzíti, A. de Monzie, közmunkaügyi miniszter.

39 1950. májusi 10-i miniszteri határozat.

gítást és villamos berendezéseket kezelnek – őket mostantól világítótorony-elektromechanikusoknak (EMP) hívják. Ezzel párhuzamosan elektrotechnikában jártas fiatal diplomásokat kezdenek szerződtetni, vagy pedig helyben képezik tovább a hagyományosan verbuvált alkalmazottakat. Továbbra is előnyben részesítik a tengerészeket és az örök fiait, vagyis azt a közeget, amely közelről ismeri a tenger világát és a szolgálati hagyományt (Valls 1994: 26). Az újonnan felvetteknek azonban hathónapos gyakorlaton kell részt venniük kiegészítőként valamelyik tengeri világítótoronyban. Amennyiben kielégítő eredményt érnek el, gyakornokként műszaki és szakmai képzésben kell részesülniük. Előbb a gris-nez-foki vagy a baleines-i iskolában, amelyet 1960-ban nyitottak meg: itt elméleti képzés vár rájuk, amelyet bizonyítvánnyal jutalmaznak, majd gyakorlati képzésben vesznek részt a bresti vagy saint-nazair-i jelzőberendezés-központban (Passani 1969). Ennek a képzésnek a végén kapják meg az EMP vagy világítótorony-őr kinevezést.

1975 után általánossá válik a berendezések automatizálása, s ezért nagyon kevés lesz a szabad állás. A jelölteket a Fejlesztési Minisztérium által szervezett állami vizsgák után szerződtetik. 1997-ben még öt jelöltet alkalmaznak, de már egyikük sem tartozik a tenger világához vagy Bretagne-hoz. Négy évvel később már nem alkalmaznak senkit, a szakma eltűnik.

A világítótorony-őrök, miután 1839-ben köztisztviselőkké váltak, a munkaügyi minisztérium alá tartoztak. Egy évszázadot kellett várniuk, hogy összeforrott, hatékony szakmai testületté alakuljanak át. Csak a második világháború előtt állítható, hogy az örök lelkiismeretesen végzik feladatukat, ám hosszú úton kellett végigmenniük, hogy elérjék ezt az eredményt. Az 1853-as alaptörvény közzétételétől számos ör a parti helységek népességéből válik ki, általában a nyilvántartásba felvett tengerészek közül, akik igen alacsony műszaki és még alacsonyabb iskolai képzettséggel rendelkeznek. A fölöttek által lenézett alkalmazottak olyan alacsony fizetést kaptak, hogy képzett szakemberek toborzása szóba sem jöhetett. Az örök jövedelme nevetségesen kicsi, valódi „lumpenhivatalnokok” ők.

Ilyen körülmények között hiábavaló minden erőfeszítés, ami a képzésükre irányul, s nem is erőltetik gyakran. Mindennek ismeretében az út- és hídépítési hivatal mérnökei megelégednek a közép-szerrel, amelyért bizonyos értelemben ők a felelősök.

(Somorjai Gabi fordítása)

Bibliográfia

- Binot, Jacqueline & Claude Binot: *Officiers de port*, Condé-sur-Noireau, Éditions Corle, 1989
- Fichou, Jean-Christophe: *Gardiens de phares, 1798–1939*. Rennes, Presses Universitaires de Rennes, 2002
- Fresnel, Augustin: *Oeuvres complètes*, Paris, Imprimerie impériale (3. kötet), 1870.
- Fresnel, Léonor: *Instruction pour le service des phares lenticulaires*, in *Annales Maritimes et Coloniales*, 1836.

- Le Goffic, Charles: *Les Phares*, Revue des deux Mondes, 151. kötet., 1899.
- Parker, Tony: *Lighthouse*, London, Eland (1. kiadás: 1975), 1986
- Passani, P.: *L'École des gardiens de phare du phare des Baleines*, in Bulletin de l'Association Internationale de Signalisation Maritime, 1969, 39: 23–27.
- Rachilde: *La Tour d'amour*. Paris, Le Mercure de France, 1899
- Reynaud, Léonce: *Mémoire sur l'éclairage et le balisage des côtes de France*. Paris, Imprimerie Impériale, 1864
- Roignant, Jacques: *Le Quartier maritime de Lannion*, Spezet, Nature et Bretagne, 1992
- Sautter, Louis: *Notices sur les phares, fanaux bouées et signaux sonores*, Paris, Chaix, 1880
- Valls, Paul: *Mission de réflexion sur l'organisation de la signalisation maritime des côtes de France*, Paris, Conseil Général des Ponts et Chaussées, 1994
- Vauclaire, Claude: *Naissance d'une industrie*, in M. Mollat (szerk.): *Histoire des pêches maritimes en France*, Toulouse, magánkiadás, 1987, 243–296.